

**Козацька Україна наприкінці 50 - 80-х
рр. XVII ст.**

Становище в Українській державі після смерті Богдана Хмельницького

Зовнішні фактори

- Розпалася спілка держав проти Речі Посполитої.
- Трансільванія зазнала поразки.
- Швеція, втягнута у війну проти Данії, вивела війська з Польщі й невдовзі уклала мирні угоди з Московією та Річчю Посполитою.
- Польща, аби помститися українцям за принизливі поразки минулих літ, разом із Кримським ханством розпочала приготування до нової війни.
- Вдався до наступу проти незалежності Української держави й царський уряд.

Розкол козацької старшини

Правобережні полки

Орієнтувались на подальші переговори та підписання мирного договору з Річчю Посполитою

Лівобережні полки

Орієнтувались на союз з Московією та продовження військових дій проти Речі Посполитої

«Статті» («пункти»)

царського посла А. С. Матвеева

- у найбільших українських містах мають стояти царські воєводи з військом, утримуватись вони повинні за рахунок місцевого населення;
- податки з оренди, доходів і млинів мають надходити до царської скарбниці;
- кількість реєстрових козаків має бути скорочена до 10—40 тис. чол.;
- надалі кандидатуру гетьмана слід узгоджувати із царем;
- обраного київського митрополита обов'язково направляти на посвячення до московського патріарха тощо.

Іван Виговський (1657-1659)

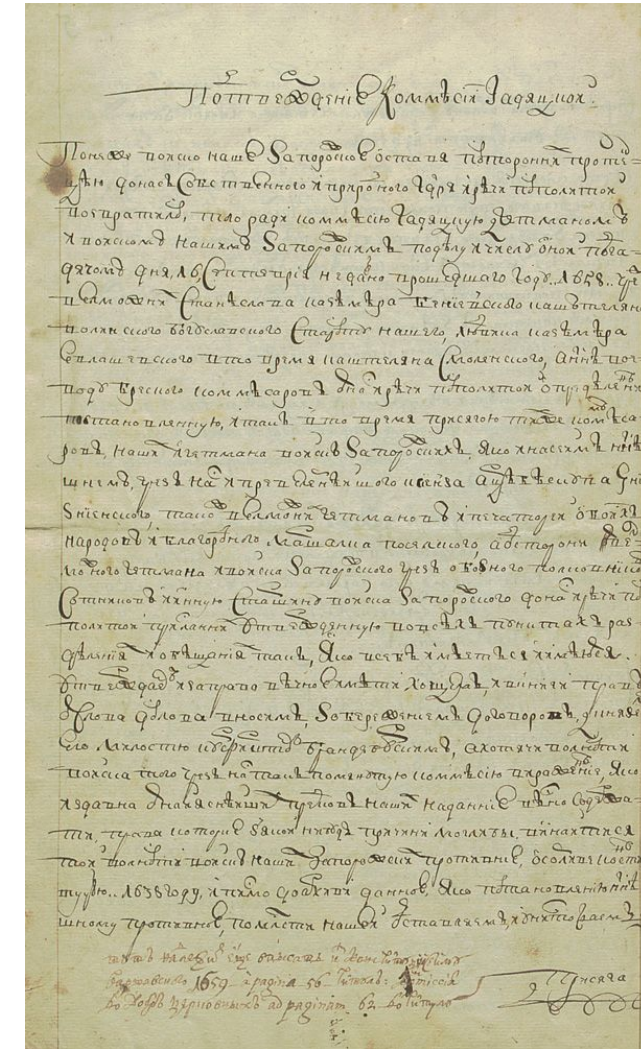
- Активізував зв'язки з Кримом, Швецією, домовився про перемир'я з Польщею.
- Зміцнив становище козацької старшини та православної шляхти, роздаючи землі, що призводило до зростання соціальної напруженості.
- Придушив повстання полтавського полковника М. Пушкаря та кошового отамана Я. Барабаша, підбурюване Москвою (1658 р.)
- Підписав **Гадяцький договір (1658 р.)** із Річчю Посполитою, що спричинило російсько-українську війну. Під час неї І. Виговський розгромив 100-тисячну московську армію під **Конотопом (1659 р.)**, але через власну непопулярність не зміг скористатися результатами перемоги.
- Не зміг приборкати промосковськи налаштовану старшину, тому російська армія в 1659 р., підтримуючи заколотників, захопила лівобережжя України.
- У **жовтні 1659 р.** зрікся гетьманської булави, передав гетьманові Ю. Хмельницькому та виїхав до Польщі.

23-26 серпня 1657 р. в Чигирині відбулася Старшинська рада Івана Виговського.

Гадяцька угода (1658 р.) ← Гетьманщина + Річ Посполита

- Україна, Польща й Литва утворювали федерацію трьох самостійних держав, об'єднаних лише спільно обраним королем.
- Україна в межах Київського, Чернігівського й Брацлавського воєводств отримувала незалежність як **Велике князівство Руське**.
- Найвища законодавча влада у Великому князівстві Руському мала належати депутатам від усіх земель, а виконавча - зосереджуватися в руках гетьмана, який обирався б довічно й затверджувався королем.
- Передбачалося, що князівство матиме власне військо (30 тис. козаків, 10 тис. найманців), судову й фінансову системи, карбуватиме монету.
- Церковну унію належало скасувати в усіх трьох державах. Православна церква мусила мати такі самі права, як і римо-католицька.
- Передбачалося створення двох університетів, причому один із них отримував статус академії (Києво-Могилянська академія), а також колегіумів, гімназій, різних шкіл і друкарень.
- Запроваджувалася цілковита свобода слова й друку.

Сторінка Гадяцької угоди

Московсько-українська війна 1658-1659 рр.

Причини

- **Московія**, прагнучи стати наймогутнішою потугою на сході Європи та у православному світі в цілому, бажала загарбати Україну.
- **Україна** - навпаки, прагнула зміцнити свою власну державність без реального включення в російський владний простір.

Хід подій

- Наприкінці березня 1659 р. **100-тисячна московська армія** на чолі з князем О. Трубецьким рушила в Україну. 20 квітня її було зупинено під Конотопом, який боронили козаки Чернігівського й Ніжинського полків під командуванням ніжинського полковника Г. Гуляницького.
- Майже два місяці козаки тримали облогу. І. Виговський протягом цього часу готувався до вирішального бою. Гетьман домовився з кримським ханом про підтримку **40-тисячної орди** і загалом мав близько **60 тис. вояків**. Незабаром козацько-татарське військо виступило на допомогу обложеним.

28 червня **1659 р.** в районі с. Соснівки під **Конотопом** відбулась генеральна битва. Вона закінчилася поразкою московського війська.

- Територія Української козацької держави на 1657 р.
- Райони, охоплені антигетьманськими виступами в жовтні 1657 — червні 1658 р.
- Місце проведення українсько-польських переговорів про умови входження України до складу Речі Посполитої як Руського князівства
- Укладення Гадяцької угоди в 1658 р.
- Кордони Руського князівства за Гадяцькою угодою
- Українсько-московська війна 1658—1659 рр.
- Дії козацьких військ І. Виговського та його союзників татар
- Дії московських військ
- Українські міста, захоплені московськими військами
- Конотопська битва
- Місце зречення гетьманства І. Виговським

■ Україна в 1657—1659 рр.

Юрій Хмельницький (1659-1663)

- Після Конотопської битви вибухнуло нове антиурядове повстання, на чолі якого було поставлено Юрія Хмельницького.
- Рядові козаки й селяни підтримали його, боячись, що разом із запровадженням Гадяцького трактату повернуться національно-релігійні утиски і панщина.

- Вересень 1659 р. під Германівкою на Київщині зібралася козацька рада.
- Виговський зрікся булави й подався на рідну Волинь

Юрій
Хмельницький

Переяславський договір 1659 р. (Гетьменщина + Московія)

- Старшина була позбавлена права без дозволу царя переобирати гетьмана;
- Гетьман втрачав право самостійно призначати, звільняти або засуджувати до страти старшину й полковників;
- Московське військо, крім Києва, розміщувалося в Переяславі, Ніжині, Чернігові, Брацлаві та Умані;
- Київська митрополія підпорядковувалася московському патріарху (цю статтю пізніше було скасовано);
- Українському уряду було заборонено підтримувати дипломатичні відносини з іншими державами й організувати військові походи без дозволу Москви.

Поновлення військових дій з Річчю Посполитою

- Похід українсько-московських військ на Західну Україну.
- Мета: визволення західноукраїнських земель з-під влади Польщі.
- Польща та Московія, які розірвали перемир'я й поновили воєнні дії задля досягнення цілковитого панування над Україною, докладуть зусиль, аби перешкодити об'єднанню та зміцненню України.

1660 р. – Поразка україно-московських військ
під Чудновим

Слободищенська угода 1660 р.

Слободищенська угода 1660 р.

(Гетьманщина + Річ Посполита)

- Укладено на основі Гадяцької угоди, але з деякими змінами.
- Було вилучено статтю про Руське князівство.
- Гетьман був зобов'язаний надавати військову допомогу Речі Посполитій у її війнах з іншими державами.
- Підтверджувалася заборона гетьману вести самостійну зовнішню політику.
- Польській шляхті й магнатам поверталися всі маєтності на українських землях.

Початок Руїни

«Руїна» – період в історії Гетьманщини 60-80 рр. 17 ст., що характеризувався її поділом, боротьбою козацької старшини за владу та іноземним втручанням в Україну.

Слободищенська угода
1660 р.

Причини

- ✓ Відсутність загальнонаціонального лідера;
- ✓ Розкол української еліти (промосковська, пропольська);
- ✓ Нездатність старшини поставити державні інтереси над своїми власними;
- ✓ Гострі соціальні конфлікти між старшиною, рядовим козацтвом та селянством;
- ✓ Втручання іноземних держав у внутрішні українські справи (Речі Посполитої, Московської держави, Османської імперії та Кримського ханства).

Політичний розкол в українському суспільстві

1660 р. Чорна рада (загальна рада) правобережного козацтва в Корсуні схвалила умови Слободищенського трактату

1660 р. Рада лівобережних козацьких полків, що проходила в Переяславі, відмовилася визнати Слободищенський трактат

Фактичний поділ території Гетьманщини на дві частини

Правобережна Україна поверталася до складу Речі Посполитої

Лівобережна Україна визнавала залежність від московського царя

Політичне закріплення територіального поділу Української козацької держави виникненням двох окремих гетьманатів

Січень 1663 р. Рада правобережного козацтва в Чигирині обрала П. Тетерю гетьманом Правобережжя

Червень 1663 р. Чорна рада в околицях Ніжина обрала І. Брюховецького гетьманом Лівобережжя

Українська козацька держава як єдиний суспільно-політичний організм припинила існування. На її території виникли два державні утворення з окремими урядами, військами, фінансами, політикою, причому обидва перебували у стані війни

1660 рік

Правобережна
Гетьманщина

Лівобережна
Гетьманщина

**Юрій Хмельницький
(1660 - 1663)**
1661-1662 рр. – невдала спроба відновити владу над Лівобережжям; 1663 р.- зрікається булави, прийняв постриг ченці під ім'ям Гедеона і став ігуменом монастиря у Корсуні.

**Яким Сомко
(1660 - 1663)**
Гетьман Лівобережжя. Прагнув закріпити свою владу, але Москва зробила ставку на Івана Брюховецького.

Павло Тетеря (1663-1665)

- ✓ Орієнтувався на Польщу;
- ✓ 1663р. – невдалий похід на Лівобережжя;
- ✓ Пропольська орієнтація гетьмана, та прагнення польської шляхти відновити фільварково-панщинну систему – опір українського населення;
- ✓ 1664 р. – повстання на Правобережжі;
- ✓ 1664р. – за підозрою у причетності до повстання було страчено І. Виговського;
- ✓ 1665 р. – загострення ситуації в Україні, П. Тетеря тікає до Речі Посполитої. Гетьманом обирають Петра Доршенка.

Іван Брюховецький (1663-1668)

Перший з українських гетьманів - поїхав до Москви «побачити пресвітлі очі государя».

- ✓ 1663 р. – «Чорна рада» в Ніжині; орієнтувався на Москву.
- ✓ Брехливими обіцянками схилив на свій бік Запорожців;
- ✓ Обіцяв враховувати інтереси рядового козацтва та селянства;
- ✓ Прагнув об'єднати українські землі під своєю булавою;
- ✓ 1665 р. – поїздка до Москви; підписує «Московські статті»

- Московські воєводи й залоги отримували право перебувати майже в усіх великих містах.
- Збирання податків покладалося на московських воєвод, а збори повністю мали надходити до царської казни.
- Вибори гетьмана могли відбуватися лише з дозволу царя та у присутності царського представника.
- Гетьманський уряд позбавлявся права на проведення самостійної зовнішньої політики.

«Чорна рада» - рада в котрій взяли участь разом із козаками селяни та міські жителі.

Московські статті:

- істотно обмежували автономію Лівобережної Гетьманщини;
- посилювали її залежність від московського царя;
- ще більше поневолював Україну і позбавляв її колишніх прав.

Андрусівське перемир'я (30 січня 1667 р.)

Річ Посполита

Московська
держава

Поділ України

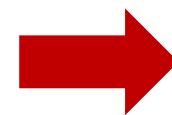
- Воєнні дії між Московією і Польщею припинялися. Встановлювалося перемир'я на 13,5 років.
- Запорозька Січ переходила під контроль обох держав.
- Під владою Московії залишалася Лівобережна Україна, їй поверталися Сіверщина, Смоленщина та на два роки Київ.
- За Польщею закріплювалися землі Білорусі й Правобережної України.
- Андрусівський договір, який здебільшого стосувався України, був укладений таємно, **без погодження з українською стороною**

Петро Дорошенко (1665-1676)

Мета: зміцненні влади на Правобережжі та поступовому об'єднанні всіх українських земель у межах однієї держави.

- ✓ Заохочував заселення спустошених південних районів Правобережжя.
- ✓ Захищав інтереси козацького стану.
- ✓ Прагнув запровадити довічну гетьманську владу.
- ✓ Створив постійне наймане - 20 тис. Сердюків.

1666 р. – **Політична програма:** вигнати поляків з України; укласти союз із кримським ханом; виступити на Лівобережжя, щоб об'єднати його з Правобережжям під владою одного гетьмана - Дорошенка

«Сонце Руїни»

1668 р. -
похід на
Лівобережжя

1668 р. – Петро Дорошенко – гетьман обох берегів Дніпра

На початку 1668 р. на старшинській раді в Чигирині П. Дорошенко порушив питання про об'єднання Гетьманщини під протекторатом Османської імперії. Таке саме рішення ухвалила й рада на Лівобережжі.

- У червні 1668 р. Дорошенко переправився через Дніпро.
- 8 червня в таборі під Опішнею, що на Полтавщині, козаки вчинили бунт, вбили Брюховецького.
- Дорошенка обрали гетьманом обох боків Дніпра.

- Лівобережжя та Слобожанщину охопило антимосковське повстання.
- На початку березня 1668 р. московські залоги було вигнано з більшості міст Лівобережжя.
- Іван Сірко очистив від московитів усю Слобідську Україну, крім Харкова.

1669 р. змушений повернутися на Правобережжя: на гетьманську булаву пред'явив претензії П. Суховій, підтриманий Запорозькою Січчю і кримськими татарами. На Лівобережжі залишився наказний гетьман - Д. Многогрішний.

Дем'ян Многогрішний (1669-1672 рр.)

Глухівські статті 1669 р. (з Московією)

- Московські воєводи залишалися тільки в п'ятьох містах (Києві, Чернігові, Переяславі, Ніжині, Острі), втрачали право втручатися в справи української адміністрації.
- Козацький реєстр — 30 тисяч осіб.
- Гетьман має право на наймане військо (1 тис. осіб).
- Податки збирає козацька старшиноюю.
- Обмежено перехід селян у козацтво.
- Гетьманові забороняло вступати в зовнішні зносини.
- Резиденцію гетьмана переносили до Батурина.

Внутрішня політика Д. Многогрішного

- Домігся, що Київ залишився за Московською державою, незважаючи на умови Андрусівського перемир'я.
- Прагнув послабити роль старшини на користь гетьманської влади.
- Вів таємні переговори з П. Дорошенком про перехід Лівобережної України під протекторат Туреччини.
- Незалежність політики Д. Многогрішного призвели до доносу старшини на гетьмана.
- Хоча гетьмана мав судити суд Війська Запорізького, саме московський суд звинуватив його в державній зраді й довічно заслав до Іркутської в'язниці

16-17 червня 1672 р. в Козацькій Діброві між Конотопом і Путивлем відбулася Генеральна військова рада. На ній за згодою московського князя Григорія Ромодановського гетьманом було обрано генерального суддю **Івана Самойловича**.

Іван Самойлович (1672-1687)

Конотопські статті 1672 р.

- Гетьманові заборонялося без царського указу та Старшинської ради висилати посольства до інших держав, а також підтримувати відносини з Дорошенком.
- Гетьманові не дозволялось позбавляти старшину посад, карати без згоди Старшинської ради або вироку військового суду;
- Козацькі послы не мали права брати участь в переговорах із представниками польського уряду в Москві у справах стосовно України.

Внутрішня політика

- Спирався на козацьку старшину: не скликав Генеральну військову раду, роздавав землі, сформував **бунчукове товариство** зі старшинських синів, які в майбутньому мали обійняти високі посади.
- Заохочував будівництво храмів.
- Збільшив наймане військо всупереч забороні Москви.

Внутрішня політика І. Самойловича

- Прагнув створити аристократичну державу з міцною гетьманською владою.
- Обстоював старшинські інтереси, сприяв розширенню їхніх землеволодінь.
- Прагнув закріпити спадковість гетьманської влади.
- Дбав про своїх синів, яким надавав найвпливовіші посади в гетьманському уряді.
- Намагався прилучити під свою булаву Правобережну Україну, не випускав з-під уваги й західноукраїнські землі.
- У зовнішній політиці Самойлович орієнтувався на Москву й вороже ставився до Польщі й Османської імперії, був противником Андрусівської угоди.
- Водночас прагнув порозуміння Московської держави й Гетьманщини з Османською імперією і Кримом.

Корсунська угода 1669 р.

(П. Дорошенко + Османська імперія)

- Україна визнає зверхність турецького султана.
- Турецький султан допомагає П. Дорошенку відвоювати у Речі Посполитої Галичину, Волинь і Київщину та розпочати з Московською державою війну за Лівобережну Україну.
- Територія Гетьманщини — від Перемишля до Путивля.
- Гетьман обирається довічно.
- Українська православна церква зберігає автономію у складі константинопольського патріархату.
- Українське населення не сплачує податки і данину на користь султану.
- На допомогу гетьману прибуває військо кримських татар, які не мають права брати ясир.
- Козацьке військо має брати участь у війнах Туреччини.
- Без згоди гетьмана турецький султан і кримський хан не можуть укласти договори з Річчю Посполитою та Московською державою

Правобережна Гетьманщина

Острозькі статті 1670 р., укладені гетьманом М. Ханенком з Річчю Посполитою

Корсунські статті 1669 р., укладені гетьманом П. Дорошенком з Османською імперією

Бучацький договір 1672 р.

- Польща передала Туреччині Подільське воєводство з Кам'янцем.
- П. Дорошенко гетьманував на Брацлавщині та Південній Київщині.
- Польщі залишалися Галичина, Волинь і Північна Київщина

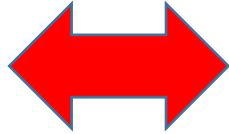
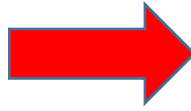
Україно-польська війна 1672 р.

- У травні 1672 р. україно-турецько-татарська армія (100-120 тис.) розпочала війну проти Речі Посполитої.
- Українські війська на боці Туреччини очолив П. Дорошенко, на боці Польщі — М. Ханенко.
- П. Дорошенко із союзниками взяли Кам'янець-Подільський, рушили на Галичину й обложили Львів.
- Результатом війни став **Бучацький договір (1672)**

Наступ Москви на Правобережжя 1674 р.

Буцацький мир 1672 р.

- Петро Дорошенко в Чигирині був в оточенні московсько-українських військ.
- Турецька армія, яка вирушила на допомогу Дорошенкові, на своєму шляху вигубила Ладизин та Умань, змусила московсько-українські сили відступити від Чигирини й повернутися на Лівобережжя.

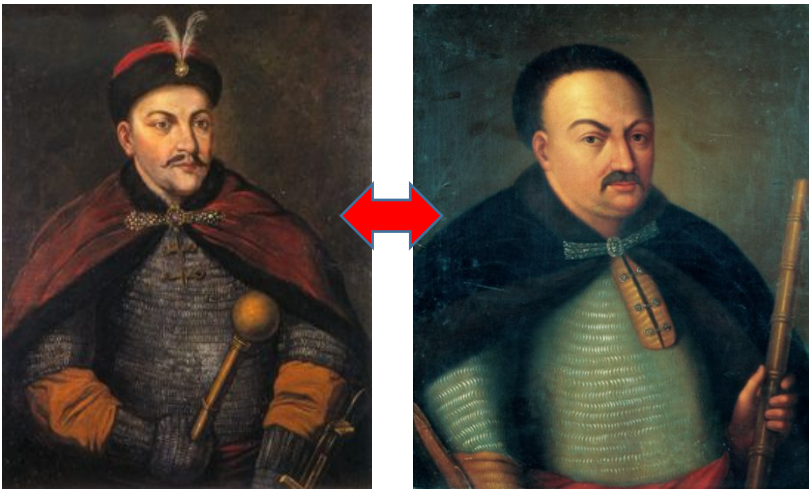
- Царський уряд вирішив скористатися можливістю, не порушуючи Андрусівського перемир'я, захопити Правобережжя.
- Початку березня 1674 р. московські війська оволоділи основними містами Правобережної України.
- 16-17 березня в Переяславі відбулася рада, на яку прибула старшина 10 правобережних полків. На раді Ханенко поклав гетьманську булаву, Дорошенка формально було усунуто від влади, а гетьманом обох боків Дніпра проголошено Самойловича.

19 вересня 1676 р. – П. Дорошенко зрікається гетьманської влади

Чигиринські походи 1677-1678 рр.

воєнні дії 1677-1678 рр. за участю Османської імперії, Московії, та українського козацтва право і лівобережного Гетьманатів. Одним з головних завдань цих походів було оволодіння стратегічно важливим на той час містом Чигирином.

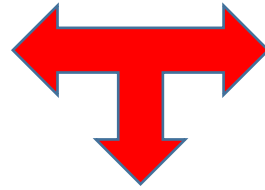
- ✓ 1677р. — перший похід. Після тритижневої облоги Чигирина турецько-татарськими військами до міста підійшла україно-московська армія під командуванням І. Самойловича та воєводи Г. Ромадановського; турки відступили.
- ✓ 1678 р. — другий похід. 200-тисячне турецько-татарське військо захопило Чигирин після місячної облоги. Російсько-українські сили відійшли на Лівобережжя.

Ю. Хмельницькому дісталася влада на Правобережній Україні

Великий згін - насильне переселення мешканців Правобережжя на Лівобережну Україну організоване гетьманом Іваном Самойловичем у 1678–1679 роках

Бахчисарайський мирний договір 13 січня 1681 р.

Московське царство

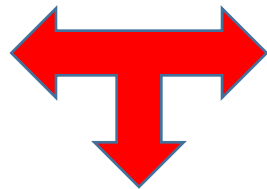

Османська імперія та
Кримське ханство

- Кордон між Османською імперією та Московською державою встановлювався по Дніпру.
- Османська імперія приєднувала Південну Київщину, Брацлавщину й Поділля.
- Московія приєднувала Лівобережну Україну і Київ.
- Протягом 20 років територія між Бугом та Дніпром (тобто Середня й Південна Київщина) мала залишатися незаселеною.

Вічний мир 6 травня 1686 р.

Московське царство

Річ Посполита

- За Московією закріплювалося право на володіння Лівобережною Гетьманщиною, Чернігівщиною і Стародубом, Запорожжям (!!!) .
- За Польщею зкріплювалися Північна Київщина, Волинь і Галичина.
- Брацлавщина та Південна Київщина ставали нейтральною незаселеною зоною між двома державами.
- Поділля лишалося під владою Османської імперії, щоправда, недовго, бо 1699 р. також було приєднане до Польщі.

Заселення і розвиток Слобідської України.

Колонізація – заселення та освоєння нової території

I хвиля – 30 рр. 17 ст.

II хвиля – 50 рр. 17ст.

Слобідська Україна (друга назва — Слобожанщина) — історична область, до якої входили території сучасних Харківської, східної частини Сумської, північні частини Донецької та Луганської областей України; південно-східні частини Воронежської, південно-західні частини Белгородської, південь Курської областей Росії.

- ❖ 1652 р. – засновані міста Острогозьк та Суми;
- ❖ 1654 р. - засновано м. Харків;
- ❖ кін. XVII ст. - 232 населені пункти (у 1657 р. — 64);
- ❖ населення 250 тис. осіб, серед яких більшість складала українці (80 %).

Слобода - поселення на певний період звільнене від податків та повинностей.

Слобідські козацькі полки.

- ✓ 5 полків;
- ✓ полковників обирали довічно;
- ✓ Посади гетьмана не існувало;
- ✓ полковники підпорядковувались белгородському воєводі;

■ Адміністративно-територіальний устрій Слобідської України

